

IZVJEŠTAJ O PROGRAMU ZA URBANISTIČKO UREĐENJE STARE SARAJEVSKE ČARŠIJE

AUTORI: ALIJA BEJTIĆ I ZDRAVKO KOVAČEVIĆ

Dne 12. i 13. aprila 1963. g. održana je sjednica proširenog Urbanističkog savjeta grada Sarajeva na kojoj je razmatran program urbanističkog uređenja stare sarajevske čaršije. Autori programa su arhitekti Zdravko Kovačević i Alija Bejtić. Izvjestio Urbanističkog savjeta za ovaj program bili su Dr. arh. Đorđe Bošković, profesor Arhitektonskog fakulteta u Beogradu, arhitekt Husref Redžić, profesor Arhitektonsko-urbanističkog fakulteta u Sarajevu i arh. Stanko Mandić, docent Arhitektonskog fakulteta u Beogradu.

Materijale sa ove sjednice pripremiće za Gradsko vijeće Sarajeva posebna komisija sastavljena od arhitekata, konzervatora, privrednih i turističkih radnika, koja je izabrana na toj sjednici.

Na ovome mjestu donosimo izvještaj recenzenata programa urbanističkog uređenja stare sarajevske čaršije koji je na pomenutoj sjednici podnesen.

Sa zadovoljstvom ističemo metodološku ispravnost, široko učešće velikog broja naučnih i stručnih radnika, te studioznost svih koji su saradivali na izradi programa za urbanističko uređenje stare sarajevske čaršije. Ovako široko učešće naučnih i stručnih radnika i studioznost primjenjena kod izrade svih pojedinačnih elaborata i samog predloženog programa može da posluži kao ugled kako treba pristupati rješavanju ovako kompleksne problematike kakva je vezana za staru sarajevsku čaršiju. Nema sumnje da je brojnost učesnika u izradi ovog programa imala u prvom redu pozitivnih rezultata, ali i negativnih u toliko što su pojedinačne elaborate radili potpuno neovisno jedan od drugoga. I u ovako skraćenom obimu pojedinačni elaborati su veoma bogati podacima od najvećeg značaja za određivanje budućnosti sarajevske čaršije. Želimo da istaknemo potrebu da se pojedinačni elaborati štampaju u cjelini makar i u najograničenijem tiražu.

Da bi mogli dati ocjenu predloženog programa za urbanističko rješenje stare sarajevske Čaršije potrebno je da preciziramo osnovne postavke ovog Programa.

Područje Čaršije — Autori su ograničili staru sarajevsku Čaršiju na zapadu ulicom Veselina Masleše i Katedrale, a na istoku prostorom iza Vijećnice. Na sjevernoj strani Autori ograni-

čavaju Čaršiju Titovom ulicom i područjem iznad Kovača, a na jugu Dobrovoljačkom ulicom, odnosno produženim pravcem ove ulice.

Karakter Čaršije

1. Danas, to je centar dijela grada, Ranije, Čaršija je bila Centar čitavog grada.

2. To je ujedno istorijska urbana cjelina sa značajnim urbanističkim vrijednostima i arhitektonskim spomenicima. Kulturno istorijski razlozi kao i potrebe turizma zahtjevaju njeno čuvanje.

3. Zanatstvo, ugostiteljstvo i trgovina su danas glavne privredne djelatnosti u Čaršiji. Ove djelatnosti podmiruju potrebe jednog dijela grada, neke su za čitav grad, neke za okolna sela, — a neke za čitavu republiku.

4. Ne postoje razlozi za ukidanje ovih privrednih djelatnosti, »ali postoji razumljiva težnja našeg društvenog razvoja za promjenom načina proizvodnje, poslovanja i usluživanja«.

5. Čaršija može da bude izvor prihoda iz unutrašnjeg i deviznog turizma.

6. Čaršija ima vrijednosti od interesa za nauku.

7. Geološki, geomehanički i drugi uslovi omogućavaju građenje i većih objekata u Čaršiji.

Tehničko stanje Čaršije

1. Najveći broj objekata napravljen je od drveta i ćerpiča. (Nerezistentni materijali).

2. Osim dućana građenih u Turskom periodu koji su trošni, u slabom su stanju i dućani i poslije Turskog perioda.

3. Uobjektima nema sanitarija.

4. Ovakvi objekti su opasni za pojavu požara. Budući građevni i urbanistički lik Čaršije

1. Potrebno je primjenjivati princip rekonstrukcije.

2. »Sačuvati sve ono što je bilo pojedinačno ili u ansamblu istorijski i arhitektonski i konstruktivno vrijedno i zdravo.«

3. Rušiti sve što je tehnički slabo, dotrajalo i nezdravo, te istorijski i arhitektonski nevrjedno.

4. Rušiti i ono što ima turističku ambijentnu vrijednost, a sa tehničkog i higijenskog stanovišta je neodrživo pa to isto ponovo graditi u starim i likovnim koncepcijama (potrebe turizma). To se konkretno odnosi na čitave nizove starih dućana, koji predstavljaju osnovnu karakteristiku Čaršije.

5. Na prostorima na kojima se ruše tehnički dotrajali, te istorijski, spomenički i turistički nevrjedni objekti i na kojim se ne vrši obnova u smislu prethodnog principa može i treba da se sasvim savremeno kreiraju i objekti i prostori oko tih objekata, vodeći pri tome strogo obzira o ambijentu u kojem se gradi, a taj ambijent treba da i dalje bude ne samo jedan od centara privrede našeg grada, nego istodobno i privlačna spomenička i turistička oaza.

Principi oblikovanja Autori nisu za istorijsku autentičnost u čuvanju spomenika Čaršije niti Čaršije kao cjeline, zbog toga što je po njihovom mišljenju:

1. Teritorij Čaršije neophodno potreban gradu da na njemu razvije savremene funkcije gradskog života.

2. Stari sadržaji Čaršije ne mogu se sačuvati, a novom treba dati prostor.

3. Radni i higijenski uslovi u Čaršiji moraju odgovarati savremenim zahtjevima.

4. Ne slijepo ponašati stare gradnje nego stvarati organske odnose u arhitekturi, a to su: gradacija, vizuelnost, meandar, ritam i intimnost vezana za mjerilo čovjeka. Tako će Čaršija dobiti »ponovo uspjeti arhitektonsko-urbanistički likovni izraz, i to novog vremena i društva«.

5. Pri rekonstrukciji Čaršije i njenih objekata primijenit savremene materijale, kao i klasične koji su trajni i otporni.

6. »Ne treba ići za tim da rekonstruiramo objekte primjenom isključivo savremenih materijala, nego putem harmonične i pažljive kombinacije materijala, vodeći pri tome brigu da nove koncepcije budu uvijek zasnovane na principima organske arhitekture, koju smo kao apsolutnu vrijednost naslijedili i prihvatili iz stare Čaršije.«

Kompozicioni i estetski principi

1. Zadržati uličnu mrežu Čaršije.

2. Zadržati mikro rezerve i dopuniti ih novim.

3. Novim parkovnim grupacijama postići ritam i kontinuitet.

4. Zelenilom sakrivati loše gradnje koje se ne mogu rušiti.

5. U ambijentu čaršije koristiti vodu i prenijeti neke stare česme iz mahale u Čaršiju.

6. Svjetlosnim efektima istaknuti spomenike, koristiti svjetlosne reklame, ali ih dovesti u okvire umjerenosti.

7. Na Čaršiju skladno nadovezati izgradnju mahala koristeći stare likovne pripice i zelenilo.

8. »Na regulacionom području Čaršije omogućiti opstojanje i daljnju izgradnju objekata za sve djelatnosti savremenog društva da bi mogla nova čaršija uspješno vršiti svoju savremenu ulogu.

Šta treba bezuvjetno sačuvati u Čaršiji

— 30 arhitektonskih spomenika pod zaštitom

— Šta treba rekonstruisati

— 15 čaršijskih uličnih cjelina sa dućanima

— Morića Han

— Spoljne dućane Brusa bezistana

Novi objekti koji se moraju sačuvati

— 13 ovakvih objekata

Šta se može rušiti

— Sve ono što nije naprijed spomenuto.

Predlog namjene istorijskih

spomenika

— Gazi Husrev-begova džamija (originalna namjena)

— Kuršumli medresa (za Gazi Husrevbegovu biblioteku)

— Sahat Kula (originalna namjena)

— Gazi Husrebegovo imare, odnosno pekara, (u komponovati u novi ugostiteljski objekat)

— Gazi Husrevbegov Bezistan, (bar Hotel Europe) i podrum za alkoholna pića

— Gazi Husrebegov hamam (ugostiteljski objekat)

— Jevrejski hram (muzej Jevreja)

— Stara pravoslavna crkva (originalna namjena)

— Ferhadija, Čekrekči, Duradžikova i Hadžijska džamija (originalna namjena)

— Hodže Duraka džamija (za smještaj vakuškog arhiva)

— Kazandžiluk (originalna namjena)

— Kamene magaze (za skladišta)

— Stambeni objekti do Morića Hana (konačišta)

— Morića Han (srušiti i ponovo izgraditi prizemlje za ugostiteljstvo, a sprat za kancelarije)

— Brusa bezistan (izložbeni prostor za likovnu i primjenjenu umjetnost)

— Šeher-Čehajina i Latinska čuprija (samo za pješake)

— Despića kuća (sadašnja namjena)

— Firuzbegov hamam (konzervirati ostatke)

- Sebilj na Baščaršiji (originalna namjena)
- Vijećnica (urbanističke ustanove)
- Dućane rekonstruisati s tim da zadrže namjenu zanatstva, trgovine i ugostiteljstva
- Nišane sa nekropola iznad Kovača prenijeti u Muzej grada Sarajeva

Muzej pod vedrim nebom

Na nenaznačenoj lokaciji Autori predviđaju izgradnju »Muzeja« koji bi se sastojao od jednog dućana svakog zanata i trgovine stare sarajevske Čaršije sa originalnim enterijerima, alatima i strojevima, — u kojima bi se obavljao originalni proizvodni postupak. Ovaj objekat bi bio namjenjen deviznom turizmu. Uz njega Autori predviđaju izgradnju prodavaonica turističkih uspomena i više bosanskih kafanica.

Saobraćaj

- Sačuvati uličnu mrežu
- Projektovati parkinge za oko 580 kola a 25 m² (14.500 m²)

Zanati

Autori »tačno« planiraju broj zanatskih radnji buduće Čaršije i korisnu površinu zanatskih radnji koja prema njima treba da bude 13.960 m², prema ranijoj površini od 14.745 m².

— Autori imaju »težnju da u budućoj Čaršiji stvore takve zanatske jedinice u kojim će moći biti osigurani svi potrebni higijenski i radni uslovi«.

— Autori u »budućoj Čaršiji« žele da zanate koncentrišu po strukama, kao što je to bilo i u istorijskoj čaršiji.

Trgovina

— Autori predviđaju izgradnju 5 novih objekata za trgovinu sa ukupno 7.100 m².

— Autori daju tačan popis trgovačkih radnji u Čaršiji, sadašnje stanje i planirano stanje.

Ugostiteljstvo

— Autori predlažu izgradnju raznih novih ugostiteljskih objekata — 48 objekata sa ukupno 5.660 m².

Industrija

— Autori predviđaju izgradnju gradske štamparije sa ukupno 1.500 m².

Turizam

Za turizam Autori traže u postojećim objektima 510 m²

Stanovanje

— Sa područja Čaršije Autori isključuju stanovanje.

Prosvjeta i kultura

- Izgraditi Dom kulture (3.000 m²)
- Izgraditi Muzej Čaršije pod vedrim nebom (1.000 m²)
- Izgraditi školu učenika u privredi (700 m²)
- Urediti izložbeni prostor u Brusa Bezistanu
- Izgraditi ljetnu pozornicu za cca 100 mjesta

Zdravstvene ustanove

- Ne predviđa se nova izgradnja

Administracija i uprava

- Ne predviđa se nova izgradnja

Problemi zagrijavanja objekata u Čaršiji

— Autori predviđaju izgradnju toplane koja bi centralno zagrijavala čitavo područje Čaršije.

Komunalni uređaji:

- vodovod, kanalizacija, električna, plin, PTT.
- Autori predviđaju modernizaciju svih ovih komunalnih uređaja na području Čaršije.

MIŠLJENJE RECENZENATA O OSNOVNIM TEZAMA, PRINCIPIMA I PREDLOZIMA SADRŽANIM U PROGRAMU ZA URBANISTIČKO UREĐENJE STARE SARAJEVSKE ČARŠIJE Područje Čaršije

Područje koje su Autori ograničili je suviše široko, pošto su neki njegovi dijelovi danas u potpunosti izgubili karakteristike Čaršije. Bilo bi potrebno ograničiti uže područje čaršije na njeno jezgro, a predloženo područje smatrati širim. U ovom širem području bilo bi potrebno čuvati spomenike i spomeničke ansamble dok bi savremeno građenje u ovome dijelu bilo podvrgnuto zahtjevima poštovanja mjerila jezgra Čaršije odnosno biće potrebno skladno uklapanje jezgra Čaršije u izgradnju područja koja uokviruju ovo jezgro. Predlažemo da se područje Čaršije uže ograniči.

Karakter Čaršije

Autori utvrđuju zanatsko-ugostiteljski-trgovački karakter Čaršije. Podvlače njene kulturno-istorijske vrijednosti mogućnosti koje ona pruža za razvitak turizma u zemlji. Njihov stav o ovom pitanju svodi se na »težnju za promjenom načina proizvodnje, poslovanja i usluživanja«. Predlažu izgradnju nove »savremene« Čaršije, koja bi po našem mišljenju u potpunosti negirala karakteristike istorijske Čaršije. Ovakva »nova i savremena Čaršija« teško da bi bila interesantna za turizam, a još manje za nauku i kulturu uopšte.

Tehničko stanje Čaršije

Konstatujući činjenicu da je veliki dio objekata u Čaršiji izgrađen od drveta, Autori se slažu za upotrebu trajnijih materijala ne vodeći računa o činjenici da je upravo upotreba svih materijala lakoća i provizornost konstrukcije, osobenost brojnih čaršijskih objekata. Ovako izgrađeni objekti daju Čaršiji glavnu karakteristiku. Nema sumnje da bi neka savremeno izgrađena Čaršija postala posve neinteresantna za turista — i stranog i našeg.

Budući građevni i urbanistički lik Čaršije

Autori se zalažu za princip rekonstrukcije. Dokaže ona ide vidi se iz slijedećeg: »sačuvati istorijski, arhitektonski i konstruktivno vrijedno i zdravo«? (Šta je to na primjer »istorijski zdravo« — potpuno je nejasno — a to se proklamuje kao osnovni princip). Nadalje, rušiti istorijski, arhitektonski, tehnički slabo, dotrajalo i nezdravo, (Šta je to istorijski i arhitektonski nezdravo)? Ako bi se svi objekti istorijske i umjetničke vrijednosti napravljeni od nerezistentnih materijala po ovom principu Autora osudili na rušenje, onda bi po istoj logici trebalo rušiti Alhambru i svu staru drevnu

stambenu gradsku arhitekturu Gotike, koja se tako brižljivo čuva u svim zapadno-evropskim zemljama.

Autori predviđaju dakle građevno osavremenjavanje jednog dijela objekata (rekonstrukcija i adaptacija) i gradnju brojnih potpuno novih savremenih objekata, uz poštovanje principa stare zatečene arhitekture i ambijenta. Da li bi ovako rekonstruisana, adaptirana, modernizirana i u velikom svom dijelu nanovo izgrađena Čaršija, — sa novim sadržajima, — mogla uopšte da bude turistički interesantna? Problem čuvanja sarajevske Čaršije usko je vezan sa njenim uklapanjem u široki region deviznog turizma. Orientalnu sarajevsku Čaršiju moguće je najuže vezati u ovom turističkom regionu za Dubrovnik i Mostar. Gledana i sa aspekta deviznog turizma sarajevska Čaršija ima opšte jugoslavenski privredni značaj. Autori se zalažu samo za čuvanje spomenika pod zaštitom na području Čaršije, čime Čaršiji nisu osigurane njene osnovne karakteristike. Čaršiju treba čuvati kao jedinstvenu spomeničku cjelinu.

Principi oblikovanja

Autori traže teritorij Čaršije da na njemu razviju savremene funkcije gradskog života. Oni traže »novu Čaršiju« koja će ponovo dobiti arhitektonsko urbanistički likovni izraz, i to našeg novog vremena i društva«. Dakle, oni se zalažu za novu socijalističku Čaršiju. Moguće je društveni sektor zanata Čaršije prilagoditi turističkoj atraktivnosti, ali mijenjati likovni izraz istorijske Čaršije, — znači i potpunu negaciju, uništenje Čaršije kao arhitektonsko-turističkog fenomena. Pitanje daljnje sudbine Čaršije mora se povezati sa privrednom analizom zanata u Čaršiji, analizom politike narodne vlasti prema ovim zanatima, te upoređivanje ove politike sa materijalno finansijskim mogućnostima koje može da pruža Čaršija kao Jugoslavenska turistička atrakcija prvog reda.

Kompozicioni i estetski principi

Nabrojene principe Autori podređuju dosledno zahtjevu »da bi nova Čaršija mogla uspješno vršiti svoju savremenu ulogu«. Autori ni jednom riječju ne pominju siluetu Čaršije sa njenim akcentiranim arhitektonskim volumenima i vertikalama. Trebaju li postojeći akcenti ostati i dalje akcenti, ili se oni mogu podređivati novim gradnjama?

Šta treba bezuvjetno sačuvati u Čaršiji

Autori su samo za čuvanje 30 spomenika pod zaštitom. Ostale objekte Čaršije predviđaju za rekonstrukciju i adaptaciju ili za rušenje, a na mjestu porušenih predviđaju gradnju novih savremenih objekata. Za rekonstrukciju i adaptaciju predlažu 14.745 m² površine dućana.

Za nove gradnje — 19.560 m². Ovim izgrađenim površinama treba dodati još 14.500 m² za parkinge i uslov Autora da se površine pod ulicama neizgrađuju. Jesu li Autori izgradili na planovima Čaršije bilo kakve pa i najglobalnije analize smještaja novo-izgrađenih površina koje predlažu?

Mišljenja smo da bi prihvatanje ove koncepcije značilo i uništenje Čaršije kao istorijsko-kulturne i arhitektonsko-urbane cjeline i njeno potpuno degradiranje kao turističke atrakcije.

Prijedlog namjene istorijskih spomenika

Ne vidi se da li su predložene nove namjene napravljene na osnovu nekih analiza, a izgleda nam da su pojedine od njih neprihvatljive (Kuršumli medresa, Gazi Huserbegov bezistan, Durakova džamija, Morića Han, Brusa bezistan...). Za analizu novih namjena arhitektonskih spomenika u Čaršiji važne su i mogućnosti grada kao i privredni interes i podobnost objekata pa bi trebalo unaprijed samo okvirno odrediti njihovu namjenu.

Zanatstvo

Autori ulaze u određivanje tačnih brojnih veličina, polazeći od stanja prije 5 godina, koje već danas ne odgovara. Postavlja se pitanje da li je uopšte moguće ovako planiranje? Nadalje, Autori favorizuju nove zanate koji su nedavno prodrli u Čaršiju pa i time doprinose uništavanju karaktera Čaršije. Zar će na primjer auto-lakireri, mehaničari, frizeri i drugi savremeni zanati biti turistički interesantni

Trgovina

Autori predviđaju u Čaršiji krupnu savremenu trgovinu sa robnim kućama. Zbog čega je to potrebno. Mislimo da se ovakva trgovina uopšte ne može uklopiti u ambijent Čaršije.

Ugostiteljstvo

Težnja autora da se ugostiteljstvo razbije na više manjih objekata je pravilna, ali potpuna modernizacija ugostiteljstva u Čaršiji, koju predlažu Autori izazvala bi promjenu njenog karaktera i dovela do toga da na primjer neka mehanizovana aščinica postane posve neinteresantna. Treba zadovoljiti sanitarne propise u čaršijskim ugostiteljskim objektima, ali njihov originalan način poslovanja ne treba mijenjati.

Industrija

Smatramo da se u užem području Čaršije ne može locirati nikakva Čaršija, pa ni predviđena štamparija.

Stanovanje

Mišljenja smo da stanovanje treba isključiti iz užeg područja Čaršije ali ono ne može biti isključeno i iz šireg područja koje Autori predlažu, a na čemu i insistiraju.

Prosvjeta i kultura

Predviđene novogradnje: Dom kulture, Muzej Čaršije pod vedrim nebom, Škola učenika u privredi i ljetna pozornica — ne bi se mogle uklopiti u postojeći urbani i društveni organizam užeg područja Čaršije.

Centralno grijanje Čaršije

Autori predlažu izgradnju toplane i centralno grijanje čitavog područja Čaršije, što izgleda nepotrebno, nerealno pa i neracionalno imajući u vidu istorijski, zanatsko-trgovački karakter Čaršije.

REZIME OSNOVNIH STAVOVA AUTORA I NJIHOVIH PREDLOGA KOJI SE ODOSE NA BUDUĆNOST SARAJEVSKE ČARŠIJE

Prema njihovim stavovima

- Čaršija u budućnosti ne može da zadrži svoje osnovne istorijske karakteristike.
- Treba izgraditi savremenu čaršiju sa novim likovnim izrazom, sa novim načinom poslovanja koji će održavati nove proizvodne odnose. Oni se zalažu samo za striktno čuvanje spomenika pod zaštitom u čaršiji.
- Stara čaršija bi trebala da bude pretstavljena, bolje reći zamjenjena Muzejom zanatstva, gdje bi se u muzejskim dućanima — eksponatima čak i proizvodilo.
- Autori smatraju da bi i ovakva nova čaršija bila turistički interesantna.

Stiče se utisak međutim, da je upravo aktuelno privredno stanje čaršije bilo predominantni motiv inspiracije Autora u traženju i prijedlogu aktivne, programske sadržine budućeg kompleksa čaršije.

Neminovno je čini nam se, potražiti misaona žarišta uzročnike ovako izloženih stavova Autora u pogledu predložene koncepcije. Prvenstveno onih koji bi, po našem mišljenju trebalo revidirati.

Skloni smo da uspostavimo kontakt sa nekim od misli Autora i stojimo na gledištu da treba zadržati samo ono zanatstvo koje je neophodno kao živa sadržina asanirane čaršije. Ostalo zanatstvo međutim, i uopšte privredne pogone, u kojima »se podmiruju ne samo stanovništvo s okolnih stambenih površina, nego i ono sa područja grada, zatim sa sela i jednim dijelom iz cijele Republike« — kao aktuelno stanje čaršije, neminovno je ili liječiti, izmijeniti ili ga prilagoditi uređenoj restauriranoj i konzerviranoj čaršiji. Neodrživ je ovakav jedan privredno-zanatski centar u staroj Čaršiji, kao što je neodrživa i mimo čaršije jedna centralizacija u odnosu na grad kao urbanističku organizaciju.

U tom smislu propozicije tabela na strani 115 su po namjeni i predviđenim građevinskim površinama prevelike a po branšama aktivnosti na njima nedovoljno selekcionirane. Pored toga, zanate koji umiru, trebalo bi favorizirati u cilju kompletiranja sadržine uređenog ambijenta, atomske Čaršije. Dubiozna su, čini nam se gledišta Autora u pogledu zbrinjavanja potreba trgovine i preduzeća u okvirima Čaršije. Savremeni privredni pogon i trgovina, pored svoje perspektive širenja, zahtjevaju odgovarajuće normative površine u organizaciji svoga poslovanja i u obezbjeđenju određenih higijensko-tehničkih uslova za rad. Ako bi ovakve pogone iznova gradili upravo u Čaršiji — ne bi ih trebalo lišiti optimalnih savremenih normativa. Službenici i radnici, kao i privredna računica tih pogona, ne bi trebalo da bude lišena, okrnjena, bezperspektivna i ekonomski nerentabilna iz razloga spomenutog ambijenta i skućenog prostora.

To bi bio još jedan dokaz da se apsolutni optimalni zahtjevi privrede i spomeničke aglomeracije Čaršije, međusobno sukobljavaju, da se međusobno ne mogu pomiriti, ukoliko se svjesno ne ide zatim, da se okrnje uslovi egzistencije jedne ili druge.

Sa takvom se međutim pretpostavkom ne bi trebalo računati kada je riječ o novogradnji, odnosno kada su u toku naponi u traženju solucije za spomeničko-turističko i kulturno područje Čaršije.

Najzad, privredni problem, nasleđen stihijom prethodnih građenja u Čaršiji, njegov atrofirani potencijal, trebalo bi liječiti, rješavati ga mimo područja Čaršije, upravo u okvirima problema urbanističke organizacije grada kao cjeline. Re-izgradnja Čaršije, sankcionisanje i dalje razvijanje njenog privrednog karaktera značila bi svjesno favoriziranje onog stihijski nastalog u njoj, značilo bi u perspektivi lišiti se u potpunosti Čaršije.

»Poduhvat Čaršije« — zvučio bi u takvom nastojanju kao obmana, koja u konačnom ide zatim da riješi praktično probleme lokacija konkretnih privrednih pogona.

Najzad, ne sastoji se problem Čaršije u zaštiti objekata od rezistentnog materijala, u zaštiti džamija i drugih trajnih građevina, već upravo onih koje su ugrožene, onih koje nestaju, onih nerezistentnih. Na predloženi način u bliskoj budućnosti imali bi usamljene rezistentne spomenike izgubljene u volumenima novosagrađenih pogona i izgubljeni ambijent Čaršije.

PREDLOZI IZVJESTIOCA

Analizirajući pojedinačne elaborate Autori programa došli su do zaključka koje smo gore rezimirali. Na bazi istih elaborata koji su poslužili Autorima za njihove zaključke, koji nam izgledaju neprihvatljivi, iznosimo svoje mišljenje i dajemo slijedeće prijedloge:

— Čaršija bi izmjenom pojedinih okolnosti mogla da postane jugoslavenska prvorazredna turistička atrakcija, samo pod uslovom da sačuva svoj cjeloviti istorijski, privredni i oblikovni karakter.

— Da bi se dao odgovor o karakteru Čaršije u budućnosti, odnosno da bi se odgovorilo na pitanje da li Čaršija može da živi, prvo treba analizirati privredno-ekonomsku osnovu današnje sarajevske Čaršije. U toj analizi treba posebnu pažnju posvetiti istorijskim zanatima u Čaršiji, koji žive, ili koji uz pomoć društva mogu da žive proizvođači proizvoda koji imaju bilo upotrebnu, bilo samo dekorativnu vrijednost.

— Poreska politika danas najblaže rečeno ne favorizuje ni jedan istorijski zanat u Čaršiji, pa ipak i pored toga u Čaršiji rade:

Kazandžija	39	radnji
Puškara	2	"
časovničara	17	"
zlatara i Kujundžija	39	"
Nožara	1	"
Bojadžija	6	"

Svječara	1
Klesara	1
Samardžija	2
Knjigovezaca	2
Terzija	2
Abadžija	4
Kapara	8
Jorgandžija	6
Gajtandžija	1
Užara	3
Sarača i nanuldžija	20
Sedlara	3
Opančara	13
Krznara	1
Pekara	4
Slastičara	17
Jufke i kadif	1
Brijača	38

Ukupno: 231 radnja

Već ovaj podatak govori da i danas bez pomoći i pod relativno teškim uslovima žive brojni istorijski zanati u Čaršiji.

— Uz svjesno i plansko favoriziranje nekih od ovih zanata, sigurno bi bilo moguće sačuvati karakter istorijskog zanatstva u Čaršiji. Polazeći od ovih globalnih podataka dolazimo do zaključka da je moguće čuvati Čaršiju i kao cjeloviti privredno istorijski centar specifičnih zanata.

— Pomaganje zanatstva Čaršije i tretiranje nekih istorijskih zanata kao primjenjenu umjetnost, treba u prvom redu vezati za razvoj turizma za uklapanje sarajevske Čaršije u jugoslavenski turistički region naročito na relaciji Dubrovnik—Mostar—Sarajevo.

— Stanje današnjeg podmlatka u zanatima Čaršije je veoma loše. Neophodno je potpuna promjena politike prema istorijskim zanatima u čaršiji, kako u pogledu oporezovanja, tako u pogledu školovanja podmlatka u zanatima koji imaju karakter primjenjene umjetnosti.

— Teritoriju Čaršije treba svesti na njeno jezgro koje ograničavaju linije, ulice i blokovi: zapadna fasada Husrev-begovog bezistana i linija u produžetku pored zapadne strane Jevrejskog hrama, južna strana Titove ulice, uži blokovi koji sa sjevero-zapadne, sjeverne i sjeverno-istočne strane ograničavaju Baščaršiju, potez Kovača do groblja, južna strana nove saobraćajnice u istočnom bloku, Obala, Bazardani ulica, sjeverna strana Kundurđiluk ulice do zapadnog ugla Gazi Husrev-begovog bezistana.

Ovakvo ograničavanje Čaršije na užu sektor u velikoj mjeri pretstavlja uštedu prostora za izgradnju a sa druge strane uštedu investicija koje će se u budućnosti uložiti u rekonstrukciju i održavanje Čaršije. Pri tome objekti okrenuti prema graničnim ulicama — prema Titovoj ulici, Obali (osim prema mostu) i novoj saobraćajnici koja se probija kroz istočni blok, — mogu imati savremene oblike, ali se mora voditi računa o njihovoj prostornoj po-

vezanosti sa neposrednim zaleđem u samoj Čaršiji. U ovom području treba građenje svesti na najmanju mjeru.

U širem području Čaršije treba čuvati spomenike pod zaštitom i istorijske ansamble a sve ostalo može se savremeno graditi uz poštovanje mjerila stare Čaršije.

S a o b r a ć a j

Saobraćajno rješenje sa saobraćajnicama koje tangiraju područje Čaršije smatramo u osnovi zadovoljavajućim. Pri konačnom određivanju trasa na sjevernom i južnom dijelu Čaršije treba voditi računa o slijedećem:

- Na južnom potezu neophodno je voditi računa o tome da saobraćajnica ne ugrozi komplekse Careve Hadžijske džamije.
- Uviđajući neophodnost da se saobraćajnica probije na sjevero-istočne strane kroz stambene blokove između ulica Petra Kočića i Kovača, smatramo neophodnim da ona ne smije ugroziti cjelinu Čekrekčijine džamije. Povezivanje ove nove saobraćajnice sa mahalama na sjevernoj strani sa ulicom Miloš Obilića mora se izvesti uz poštovanje istočnog fronta ove ulice i cjeline Duradžik džamije bez kojih bi sjeverni dio Baščaršije, pa i cijela Baščaršija izgubila svoje likovno jedinstvo.

— Unutar užeg područja Čaršije ne bi se smjeli smjestiti parkinzi, koji moraju ostati periferno u odnosu na Čaršiju.

— U Čaršiji treba ostaviti istorijske zanate, odnosno one koji obrađuju metale, drvo, kožu i tkanine. Savremene kao što su: automehaničari, autolakireri, autolimari, elektroinstalateri i sl. — treba iseliti iz užeg područja Čaršije.

— Daljnji razvoj istorijskog zanatstva ne može se ostaviti samo brizi privatnih zanatlija. Nužno je svjesno razvijanje društvenog sektora uz stvaranje školskih institucija za zanate koji imaju umjetnički karakter. Društveni sektor čaršijskih zanata treba prilagoditi turističkoj atraktivnosti i načinu poslovanja u Čaršiji.

— Kretanje po Čaršiji treba vezati sa turističkim obilaskom što znači da saobraćajno rješenje i raspored najinteresantnijih objekata, odnosno određivanje njihovih novih namjena, treba podrediti turističkoj atraktivnosti.

— U užem području Čaršije treba vršiti konsolidacije autentične rekonstrukcije postojećih i nestalih objekata a čitavom užem području život treba da obezbjeđuje koncentrisani stari zanat, ugostiteljski objekti i sitna trgovina. U principu je i moguće i građenje novih objekata u užem području, ali se mora imati na umu delikatnost svakog ovog zahvata. Zbog toga će trebati vršiti prethodno obimne studije i projekte, pa tek onda postupno i eksperimentalno prilaziti savremenim realizacijama. Ni u kom slučaju te nove gradnje ne smiju dati novi likovni izraz Čaršiji.

— U užem čaršijskom području mora se poštovati istorijska silueta u kojoj glavne akcente po volumenima čine Morića Han, Brusa bezistan, Podkupalne džamije, Gazi Husrefbegova džamija mora i dalje da ostane dominantna prostorne kompozicije džamije.

— Kod određivanja nove namjene istorijskim — arhitektonskim spomenicima u Čaršiji, treba obratiti naročitu pažnju na potrebe uklapanja ovih spomenika u turističke atraktivnosti Čaršije.

— U čisto zanatskim ambijentima užeg područja najveću pažnju treba pokloniti rekonstruisanim zahvatima kazandžiluka, Oprkanja, Baščaršije, Sarača i nekadašnjih Trgovki.

— Otvorene pijace u užem području Čaršije treba također čuvati u cilju daljeg omogućavanja

prodaje seoskih produkata u Čaršiji, što samo povećava njenu turističku atraktivnost.

— U ambijentu Čaršije pokloniti najveću pažnju zelenilu i vodi, glavne istorijske spomenike najveće smišljeno osvjetljivati i potpuno zabraniti sve druge svjetleće reklame.

Na kraju želimo ponovo da podvučemo da će u budućnosti značaj Sarajeva kao turističkog centra zavisiti u prvom redu od obima sačuvanosti istorijskih zanata i autentičnih istorijskih — urbanističkih i arhitektonskih vrijednosti Čaršije.

Sarajevo, 11. aprila 1963. god.

Prof. Ing arh. Đurđe Bošković

Prof. Ing arh. Husref Redžić

Docent arh. Stanko Mandić